

וינצ'י ואלברכט דירר), אדריכלים והוגי דעות חשובים, נחלצו במרוצת ההיסטוריה לשרטט ולתאר את העיר הטובה ביותר: מתוכננת כהלכה, סימטרית, נקייה ומטופחת, משופעת בגינות ובמרחבים ציבוריים – כל אחת בהתאם לתפישותיו החברתיות של המתכנן. בפועל, נעשו רק ניסיונות מעטים להקים ערים שכאלה ב"עולם הישן" – בהן פיינצה (Pienza), פרי יוזמתו של האפיפיור פיוס השני במאה החמש-עשרה, עיר הגנים לצ'ורת' (Letchworth Garden City), שתוכננה על-ידי אבנעזר האורד (Howard) בראשית המאה העשרים, ובימינו העיירה פאונדברי (Poundbury), שהוקמה כחלק מהמערכה שמנהל הנסיך צ'רלס לתכנון עירוני ראוי באנגליה. לעומת זאת, באותם חלקים בעולם, שאליהם הביאו בני אירופה את תרבותם העירונית, אכן הוקמו ערים חדשות רבות או נבנו מחדש הישנות, מתוך כוונות טובות ליצור מרחבים עירוניים יפים ובריאים. אדריכלים מפורסמים, כמו פטריק גדס (Geddes), הקדישו את חייהם לתכנון של ערים אידאליות כאלה באפריקה, ביבשת אמריקה, בהודו ואף בארץ ישראל (על אדריכלות ותכנון ערים בארץ ישראל במאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים, ראו גיליון 96 של **זמנים**, סתיו 2006; ועל בנייתה של תל-אביב, ראו גיליון 106, אביב 2009). מחקר העוקב אחר גורלן של הערים המתוכננות הללו, באירופה ומחוצה לה, הוא תחום היסטורי מרתק: הוא מלמד, בין השאר, כיצד אידאולוגיות, התפתחויות טכנולוגיות, ניצול קולוניאלי, תיעוש ואילוצים כגון איתני הטבע, מסכלים תדיר את הכוונות הטובות ומעמיקים ומרחיבים את הפער בין האידאל למציאות.

המאמרים בגיליון זה של **זמנים** דנים, בעזרת כלים היסטוריוגרפיים שהשתכללו מאז ימיו של ממפורד, בשינויים שהתרחשו בערים באירופה, אמריקה ואסיה משלהי המאה השמונה-עשרה ואילך, וכן בתקוות ובתסכולים של אינטלקטואלים, סופרים, אמנים ופועלים קשיינים, בעקבות התמורות הללו ב"גן החיות האנושי".

תיקון: במאמר של אורי גנני, "לביית את הדרמה המוסיקלית", שהופיע בגיליון 117 של **זמנים** (חורף 2012), תיקנה העורכת בטעות את תעתיק שמו של Hugo von Hofmannsthal ל"הופמנסטל". צריך להיות, כפי שכתב המחבר, "הופמנסטל".

"הגיהינום הוא עיר דומה מאוד ללונדון, עיר צפופה ואפופת עשן", כתב המשורר פרסי ביש שלי (Shelly) בשנת 1819 בשיר "פיטר בל השלישי" ("Peter Bell the Third"); ואילו האנתרופולוג דזמונד מוריס טען, כי "העיר איננה ג'ונגל מבטון, אלא גן חיות אנושי" (בהקדמה לספרו **גן החיות האנושי** [1960]), תרגם לעברית יעקב שרת, הוצאת רשפים, 1970). כאלה הם אחדים מהדימויים שהמושג "עיר" מעלה בדעתנו: גיהינום צפוף אפוף עשן; ג'ונגל מבטון, ובו אדם לאדם זאב... מקום, שכל בר-דעת שואף לברוח ממנו אל שלווה הכפר, אל האחו והכרמים וציוץ הציפורים, או לפחות אל הפרברים השקטים והמרווחים.

עם זאת, מראשית ההיסטוריה העיר סימלה את הציביליזציה ואת הניגוד לטבע, שבו אין לאדם שליטה. לואיס ממפורד (Mumford) – היסטוריון, סוציולוג, פילוסוף ומבקר ספרות – בספרו הקלסי **העיר בהיסטוריה** (1961); תרגם נעם שלו, תל-אביב: הסדנא לעיצוב ואדריכלות, 1990), מציג את העיר כיצירה האנושית בה"א הידיעה, הדרך הטבעית של האדם לבטא את עצמו ולעצב בתבונה ובתושייה את הסביבה שבה הוא חי. בה בעת ממפורד מתח ביקורת חריפה על הצמיחה העירונית הפרועה והלא-מתוכננת, שהייתה לדעתו המקור לרוב הרעות החולות של החברה המערבית המודרנית. הדגם האידאלי בעיניו היה העיר של ימי-הביניים – מוקפת חומה, קטנה ותואמת את ממדיו של האדם, משולבת כראוי במרחב שבו היא נבנתה; ואילו הדגם השלילי היה הכרך הרומי, שצמח והתפשט ללא בקרה עד לקריסתו. לכרך המודרני הענק, המגלופוליס, צפוי גורל דומה לזה של העיר הרומית העתיקה, ניבא ממפורד, אם לא יתעשתו הרשויות והמוסדות וידאגו לתכנון נאות, שיבטיח חזרה לממדים שאפשר לשלוט בהם, לריסון התיעוש, לערכים קהילתיים ולשילוב המתאים עם הסביבה הטבעית. ממפורד דן בספריו רק בעולם המערבי (ואף התנצל על כך), אחרת ודאי היה כולל בין הדוגמאות לערי ענק מפלצתיות גם את בבל ונינוה, שהפחידו את הוגי-הדעות במאה התשע-עשרה (ראו להלן במאמרה של ביילי מלמן).

לא במקרה הקדיש ממפורד פרקים ארוכים בכתביו לתולדותיה של העיר האידאלית. רוב הערים בעולם צמחו מעצמן, התרחבו והתפשטו בלי סדר ותכנון – ואם העיר היא היצירה האנושית בה"א הידיעה, הרי שהיא מצטיירת על-פירוב כיצירה שנהגתה במוחו הקודח של אדם אחוז רוח עוועים. לפיכך, אמנים דגולים (לרבות לאונרדו דה